

MÜEYYİDE

geliştirilmiştir. Cana ve vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda ödenen diyet ceza hukukunu da ilgilendirmekle birlikte bunun tazminat özelliği ağır basan bir müeyyide olduğu görülür (bk. DAMÂN; DİYET; İTLÂF; MÜBÂŞERET). Borca aykırılık durumunda borçlu edimini kendiliğinden yerine getirmeyeceği icra denen müeyyide gündeme gelir, yani kamu gücü devreye sokularak edimin yerine getirilmesi sağlanır. Fıkıh literatüründe “hacir, iflâs, teflîs” başlığı altında ve muhâkeme usulüyle ilgili eserlerde geniş biçimde ele alınan cibrî icra konusu daha çok borçlunun mal varlığına mahkemece el konup satılması ekseninde ve cüz’î icra-küllî icra (iflâs) ayırımı yapılarak incelenir (Atar, s. 37-45, 106-109; ayrıca bk. HACİR; HACİZ; İFLÂS).

Fıkıhî bir meselede ispat vasıtalarının yetersizliği, delillerin karartılması gibi sebeplerle maddî olguyu doğru teşhis edememe neticesinde verilen bir fetva veya kazaî karar, kendi lehine dünyevî sonuçlar getirmekle birlikte işin iç yüzünü bildiği için bundan rahatsızlık duyacak kimselerin dinî sorumluluk bilincini harekete geçiren “kazâen / diyâneten” ayırımının da müslüman toplumlarda çok etkili bir müeyyide işlevi gördüğü söylenebilir (bu ayırımın ifade ettiği anlamlar ve kullanıldığı durumlar hakkında bk. Demiray, s. 42-85). Her davranışının, hatta eylem haline dönüşmemiş düşünce ve tasarılarının yaratıcısı tarafından bilindiği ve bunların görevli melekler vasıtasıyla kayda geçildiği inancını taşıyan bir müminin, gerçekte haksız olduğunu biliyorsa objektif deliller bakımından hukuk düzeninden veya toplumdan destek alsa bile elde ettiği hakkı kullanmayı tercih etmeyeceği varsayımına dayanan bu ayırım Hz. Peygamber’in bazı açıklamalarıyla da örtüşmektedir. Resûl-i Ekrem söz ve uygulamalarıyla, beşer için zâhir duruma (objektif delillere) göre hükmetme dışında bir yol bulunmadığına, yani hukukta güven ve istikrar unsurunun önemine dikkat çektiği gibi hâkimin tarafların delilleri sunuş biçiminden etkilenerek maddî gerçekliğe uygun olmayan bir karar verebileceğini, böyle haksız bir karardan bilerek menfaat elde edenlerin ise ateşten bir parça almış olacaklarını belirterek hukuk güvenliği fikrinin kötüye kullanılmaması gerektiği uyarısında bulunmuştur (Buhârî, “İftîşâm”, 21, “Meğâzî”, 79; Müslim, “Akzîye”, 4; Tirmizî, “Ahkâm”, 2). Duruma göre fetva ve yargı mercilerinin iş yükünün de bir ölçüde hafifleten kazâen / diyâneten ayırımı, haksızlığını bildiği halde belli sebeplerle bu mercilerden dinî mütalaa veya karar elde

etmiş kimseleri hiç değilse icra aşamasında vicdan muhasebesi yaparak kendilerine dinî ve uhrevî, olayın diğer tarafına dünyevî zararlar verecek uygulamadan el çekmeye yönelttiğinden, bir yandan fertlerin kendilerini sürekli bir ahlâkîlik denetimine tâbi tutmalarına zemin hazırlamış, öte yandan sosyal barışa katkı sağlamış olmaktadır. Hakkın kötüye kullanıldığı sübut bulması halinde ise bu davranışın hukukî zeminde müeyyidesinin olması tabiidir; ancak değişik durumlar için farklı yaptırımlar gündeme gelmektedir (Köse, s. 107-120, 248-262; Saymen, XI/1-2 [1945], s. 311-327).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 41; V, 251, 252; Buhârî, “İftîşâm”, 21, “Meğâzî”, 79; Müslim, “Akzîye”, 4, “Tevbe”, 53; Tirmizî, “Ahkâm”, 2; Râgıb el-İsfahânî, *Tafsîlü’n-neş’eteyn ve tahşîlü’s-sa’âdeteyn* (nşr. Abdülmeccid en-Neccâr), Beyrut 1988, s. 144-194; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *el-Ğavâ’idü’l-kubrâ: Kavâ’idü’l-aḥkâm* (nşr. Neziḥ Kemâl Hammâd – Osman Cum’a Damiriyye), Dimaşk 1421/2000, I, 261-297; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri’s-sa’âde*, Kahire 1323, II, 7-179; Şâtîbî, *el-Muvâfâkât*, II, tür.yer.; İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcîr ‘an iktirâfî’l-kebâ’ir*, Beyrut 1408/1988; *Mecelle*, md. 20; Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* (trc. Baha Arıkan), Ankara 1955, I, 174-203; Ahmed Esad, *Garb Hukuku Nazariyeleri, Birinci Kısım: Hukukda Gaye*, İstanbul 1927, s. 38-80; Sadri Maksudi Arsal, *Hukukun Umumi Esasları*, Ankara 1937, s. 40-74; Abdülhak Kemal Yörük, *Hukukun Umumi Prensipleri*, İstanbul 1949, s. 31-37; E. Hiriş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara 1949, s. 215-221, 431-433; Hamide Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, Ankara 1960, s. 148-156; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhü’l-İslâmî fî sebîhi’l-cedîd*, Dimaşk 1387/1968, II, 591-709; A. Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Ankara 1973, s. 10-14; M. Tâhir İbn Âşûr, *Maḳâşidü’s-şerî’ati’l-İslâmiyye*, Tunus 1978, s. 143-207; Abdülazîz el-Hayyât, *el-Mü’eyyidâtü’l-teşrîfiyye*, Kahire 1986; Fahrettin Atar, *İslâm İcrâ ve İflâs Hukuku*, İstanbul 1990, s. 37-45, 106-109; Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul, ts. (Filiz Kitabevi); Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İstanbul 1997, s. 107-120, 248-262; İbrahim Paçacı, *İslâm Hukukunda Medeni Müeyyideler* (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mustafa Demiray, *Serahsi’de Kazai Hüküm-Diyani Hüküm Ayırımı* (yüksek lisans tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 42-85; Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Ankara 2003, s. 75-84, 268-269, 314-315, 319-320; Talip Türcan, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu*, Ankara 2003, s. 126-135; Kemal Yıldız, *İslâm Sorumluluk Hukuku: Akit Dışı Sorumluluk*, İstanbul 2005; Ferit H. Saymen, “Hakkın Suistimalinin Müeyyidesi”, *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XI/1-2, İstanbul 1945, s. 311-327; Mustafa Çağrıncı, “Müeyyide”, *İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, III, 366-368; “Damân”, *Mv.F*, XXVIII, 219-310.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

MÜEYYİDÜDDİN CENDÎ

(bk. CENDÎ).

MÜEYYİDÜLMÜLK

(مؤيد الملك)

Hâce-i Büziürg İmâdüddin Şihâbüddin Zahrüddevle Nasîrülümille Ebû Bekr Ubeydullâh b. Nizâmî’l-mülk el-Hasen b. Alî et-Tüsî (ö. 494/1101)

Selçuklu veziri.

444 (1052) yılı civarında doğdu. Nizâmülmülk’ün muhtemelen ikinci oğludur. Babasıyla beraber Belh Emîri Yâhur’un (Yâhız, Tâcir, Bâcir) hizmetinde bulundu. Daha sonra babası ve ağabeyi Fahrülmülk Ali ile birlikte Çağrı Bey’in yanına Merv’e gitti. Sultan Melikşah’ın Selçuklu tahtına geçişinin ardından devlet işleriyle ilgilenmeye başladı (466/1073-74). Aynı yıl Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk tarafından idarî bir görevle Bağdat’a gönderildi. Burada kısa sürede idarecilik kabiliyetiyle temayüz ederek Irak ve el-Cezîre’nin yönetiminde söz sahibi oldu. 467’de (1075) Muktedî-Biemrillâh’ın hilâfet makamına geçmesi münasebetiyle düzenlenen biat merasiminde ileri gelen devlet adamlarıyla birlikte Muktedî’ye ilk biat edenler arasında yer aldı (İbnü’l-Esîr, X, 90).

470’te (1077-78) emrinde askerî birlikler olduğu halde tekrar Bağdat’a gittiğinde Sûkulmedrese ile Sûkussülâsâ da yaşayan halk arasında olaylar çıktı. Müeyyidülmülk, amîd ve şahneyi çağırıp olayların hemen durdurulmasını istediye de karışıklıklar önlenemedi. Bunun üzerine babasından yardım istemek zorunda kaldı. 473’te (1080-81) Tekrît Kalesi hâkimi Mihrbât’a karşı yürüyüp kaleyi teslim alan Müeyyidülmülk Tekrît’ten İsfahan’a, oradan Bağdat’a geçti (Cemâziyelevvel 475 / Ekim 1082). Bağdat’ta halifenin veziri Amîdüddeve b. Cehîr kendisini törenle karşıladı.

476 (1083) yılında Sultan Melikşah tarafından Dîvân-ı İnşâ ve Tuğrâ’ya başkan tayin edildi. Ancak bir süre sonra görevinden ayrıldı. Ertesi yıl Ukaylî Emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureş’in Sultan Melikşah’a itaat etmesini sağlayan Müeyyidülmülk’ün 477-487 (1084-1094) yıllarındaki faaliyetleri hakkında bilgi yoktur. 487’de (1094) Arslan Argun ile Böripars arasındaki mücadele sırasında Horasan’da bulunduğu bilinen Müeyyidülmülk buradaki ka-

nışıklıklardan rahatsız olup İsfahan'a gitti. Aynı yıl Sultan Berkıyaruk tarafından vezir tayin edildi (Zilhicce 487 / Aralık 1094). Müeyyidülmülk, Irak ve Horasan emirlerine mektup göndererek onları Berkıyaruk'un saflarına çekmeyi başardı. Ardından Sultan Berkıyaruk'un en güçlü rakiplerinden olan amcası Tâcüddevle Tutuş'la Rey civarında yaptığı savaşta büyük yararlıklar gösterdi ve Tutuş mağlûp edilerek öldürüldü (488/1095). Sultan Berkıyaruk'un savaştan sonra annesi Zübeyde Hatun'u yanına getirmek istemesine karşı çıktı. Zübeyde Hatun durumu öğrenince ona kin beslemeye başladı. Dîvân-ı İstifâ'nın başkanı Mecdülmülk Ebü'l-Fazl ile babalarından kalan miras sebebiyle araları açık olan ağabeyi Fahrülmülk de Zübeyde Hatun'u ona karşı kıskırttı. Fahrülmülk, Zübeyde Hatun'un Müeyyidülmülk'e çok öfkelenmiş olduğunu büyük meblağlar verip Berkıyaruk'tan vezirlik talebinde bulundu. Sultan bu isteği kabul ederek Müeyyidülmülk'ü azledip hapse koydu, yerine Fahrülmülk'ü vezir tayin etti (Safer 488 / Şubat 1095).

Bir müddet sonra hapisten kurtulan Müeyyidülmülk, Bağdat'a gidip babasından kalan ev ve emlak ile uğraşmaya başladı. Fakat Mecdülmülk ve Zübeyde Hatun'a karşı beslediği intikam duyguları onu rahat bırakmadı. Hille'de Emir Seyfüddevle Sadaka b. Mansûr'u Berkıyaruk'a karşı tahrik etti. Bir sonuç alamayınca o sırada İsfahan'da Bâtınîler'le mücadele etmekte olan yeni Irak valisi Emir Üner'le görüşmek üzere İsfahan'a geçti. Onun teşvikiyle Sultan Berkıyaruk'a isyan eden Emir Üner bir süre sonra bir gulâmı tarafından öldürüldü. Berkıyaruk aleyhine çalışmalarına devam eden Müeyyidülmülk askerleri kıskırtarak Mecdülmülk'ü katlettirmeyi başardı. Ardından Gence Meliki Muhammed Tapar'ı sultanlığını ilân etmesi için tahrik etti. Muhammed Tapar da kendini sultan ilân edip Müeyyidülmülk'ü vezirliğe getirdi (Şevval 492 / Eylül 1099).

Muhammed Tapar, 2 Zilkade 492'de (20 Eylül 1099) Rey şehrine geldiğinde Zübeyde Hatun da oradaydı. Müeyyidülmülk onu önce hapsedti, daha sonra da öldürttü. Ancak bu davranışı Muhammed Tapar'ın aleyhine oldu. Berkıyaruk'tan ayrılan emirler tekrar onun safına geçti. Sultan Berkıyaruk ile Muhammed Tapar arasında cereyan eden ilk savaşta Berkıyaruk'un ordusu mağlûp oldu, veziri Ebü'l-Mehâsin esir düştü. Müeyyidülmülk ona iyi davranı ve Bağdat'a gönderip hutbenin Muhammed Tapar adına okunmasını sağladı (14

Receb 493 / 25 Mayıs 1100). Ayrıca halifenin veziri Amîdüddevle İbn Cehîr'in azledilmesini istedi ve bu isteği de yerine getirildi (Ramazan 493 / Temmuz 1100).

Sultan Berkıyaruk ile Muhammed Tapar arasında meydana gelen ikinci savaş Muhammed Tapar'ın mağlûbiyetiyle sonuçlandı (3 Cemâziyelâhir 494 / 5 Nisan 1101). Müeyyidülmülk esir alınıp Sultan Berkıyaruk'un huzuruna götürüldü. Müeyyidülmülk sultandan 100.000 dinar karşılığında serbest bırakılmasını ve nezâret makamına getirilmesini istedi ve bu isteği kabul edildi. Berkıyaruk ertesi gün taştârın, bu hareketinden dolayı kendisini eleştirdiğini duyunca çok sinirlendi ve Müeyyidülmülk'ü çağırıp hakarete bulundu ve onu bizzat öldürdü (Cemâziyelâhir 494 / Nisan 1101). Emir Ayaz, birkaç gün boyunca öldürüldüğü yerde kalan Müeyyidülmülk'ün cesedini sultandan izin alıp İsfahan'a gönderdi ve orada babası Nizâmülmülk'ün yanına defnedildi. Selçuklu Veziri Enûşîrvân b. Hâlid, Müeyyidülmülk'ü devrinde eşi olmayan bir vezir olarak tanıtır. Katledilmesinden dolayı çok büyük bir üzüntü duyduğunu ve bu üzüntüye dayanamayıp Basra'ya giderek üç yıl orada kaldığını söyler (Bündârî, s. 91).

İdarî kabiliyetiyle temayüz eden Müeyyidülmülk Berkıyaruk ve Muhammed Tapar'a yaptığı vezirlik döneminde devlet işlerini yoluna koyup otoriteyi sağlamıştır. Farsça ve Arapça şiirler yazdığı (Avfî ondan üç rubâî nakleder, bk. *Lübâbü'l-elbâb*, s. 66-68), âlim, edip ve şairleri himaye ettiği kaydedilmektedir. Emîrû's-Şuarâ Muizzî, Kadî Nâsihüddîn-i Errecânî, Ebü'l-Muzaffer el-Ebîverdî, Ebü İsmâil et-Tuğraî onun için kasideler yazmışlardır (bazı örnekler için bk. Abbas İkbâl, s. 134-147). Müeyyidülmülk babasının nâibi sıfatıyla Nizâmiye Medresesi ile de ilgilenmiş, şeyh Ebü İshak eş-Şîrâzî'nin ölümü üzerine Ebü Sa'd Abdurrahman b. Me'mûn el-Mütevelî'yi Nizâmiye'ye müderris tayin etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler: h 430-538 (nşr. ve trc. Ali Sevîm), Ankara 1988, bk. İndeks; Beyhakî, *Târîh* (Hüseynî), s. 127-128; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, IX, 109-112, 123-124, 129, 142; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 135, 139, 141-142, 144-145, 148, 155, 176; *Ahbârü'd-devleti's-Selçukîyye* (Lugal), s. 53, 58, 61; Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, Tahran 1336 hş., s. 66-68; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bündârî, *Zübde-tü'n-Nusra* (Burslan), s. 50-53, 61, 72-74, 76, 78, 82, 86-92; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, I, 52-59, 61, 62, 64-65, 67; Hindüşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selif* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1357

hş., bk. İndeks; Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-ensâb* (nşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1363 hş., s. 106-107; Hândmîr, *Düstürü'l-üvzerâ'* (nşr. Saîd-i Nefîsî), Tahran 2535 şş.; Browne, *LHP*, bk. İndeks; Abbas İkbâl, *Veẓâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selçukî* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1338 hş., s. 124-147, ayrıca bk. İndeks; C. L. Clausner, *The Seljuk Vizirate: A Study of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge 1973, s. 43, 46, 47, 105, 106, 121, 126-127, 132-133; A. K. S. Lambton, "The Internal Structure of the Seljuq Empire", *CHIr.*, V, 203-282; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 12-15, 17-20, 22-24; a.m.f., *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 43, 55-67, 149-150, ayrıca bk. İndeks.

ABDÜLKERİM ÖZEYDİN

MÜEZZİN

(المؤذن)

Sözlükte "çağrıda bulunan, ezan okuyan, kâmet getiren kimse" mânasındaki **müezzin** kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de "münâdî" anlamında iki âyette geçmektedir (el-A'râf 7/44; Yûsuf 12/70). Hadislerde "ezan okuyan, kâmet getiren" mânasında kullanılır, bazan bu anlamda münâdî kelimesi de yer alır (Buhârî, "Vuđû", 5; "Ezân", 7). Müezzinler için **sâih** (çağırıcı, davet eden; Taberî, VIII, 439) ve **mükebbir** (tekbir alan) gibi unvanlara rastlanmaktadır. Münâdîlik İslâm'dan önce Araplar'da mevcuttu. Mekke'de Dârünnedve'de yapılacak toplantılar münâdîler vasıtasıyla duyurulduğu gibi şehirlerde ve kabileler arasındaki önemli olaylarla umumi toplantılar müezzin veya münâdî adı verilen şahıslar tarafından halka ilân edilirdi.

Hz. Peygamber hicretten önce Mekke'de bazı duyurular için münâdîler görevlendirmiş, ancak müslümanları namaza çağırarak amacıyla özel bir görevli tayin etmemişti. Müezzinlik görevinin Mekke'de başladığına dair rivayetler doğru değildir (Nûreddin el-Halebî, II, 296 vd.; Mahmûd Muhammed es-Sübki, IV, 125). Medine'de genellikle Bilâl-i Habeşî bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda "es-salâh es-salâh" (haydi namaza) diye çağrıda bulduysa da bu uygulama yeterli görülmemiş, Resûl-i Ekrem'in 1 (622) veya 2. (623) yılda ezanın lafızlarını belirlemesiyle müezzinlik müessesesi ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra müezzin kelimesi sadece namaz vakitlerini duyuran ve kâmet getiren kimseleri ifade etmek suretiyle münâdîlikten ayrılmağa da münâdînin nâdiren müezzin karşılığı kullanıldığı da görülmektedir (Makdisî, s. 182).